

De erfenis van kardinaal Johannes Willebrands en de toekomst van de oecumene

door Walter kardinaal Kasper

Uitgesproken op zaterdag 5 september 2009 in de Domkerk te Utrecht bij afsluiting van de internationale conferentie 'The Ecumenical Legacy of Johannes Cardinal Willebrands'

Het is voor mij een grote vreugde om ter afsluiting van dit symposium te mogen spreken over kardinaal Willebrands. Kardinaal Jo Willebrands was een van de belangrijke figuren in de geschiedenis van de Kerk in de laatste eeuw. Hij was een van die reuzen op wier schouders wij staan, zowel wat betreft de oecumene als de godsdienstige betrekkingen met de Joden. Bij gelegenheid van zijn honderdjarige geboortedag gedenken we hem in diepe dankbaarheid als een beminnelijk mens en een uitstekend theoloog.

Mijn bijdrage zal gaan over drie aspecten. Op de eerste plaats wil ik de belangrijke bijdrage in herinnering brengen van kardinaal Willebrands tijdens zijn oecumenische carrière. Aansluitend wil ik spreken over de veranderde situatie na kardinaal Willebrands' emeritaat. Ik wil vervolgens besluiten met een blik op de toekomst en de vraag bespreken hoe wij zijn rijke erfenis het best kunnen benutten en daar inspiratie uit putten voor de situatie van nu.

I. Kardinaal Willebrands' leven en werk

Jo Willebrands begon met zijn oecumenische inzet tijdens en – vooral – na de Tweede Wereldoorlog. Europa was zowel

in materieel als in moreel opzicht krachteloos geworden. Het tijdperk van het exclusief op Europa gericht te zijn was voorbij. Er was dringend behoefte aan een nieuwe richting. De fundamenten voor deze nieuwe richting werden in het interbellum gelegd door de liturgische beweging, door de bijbelse beweging, door de nieuwe rol die leken begonnen te spelen in de Kerk, door het begin van de oecumenische beweging en ook door de nieuwe belangstelling voor de bronnen van de patristiek. Na de verschrikkingen van de oorlog en de shoah was het duidelijk dat de weg vooruit niet mogelijk was op basis van confessionele scheidingen en conflicten. In het proces van opbouw van een nieuw Europa en van de inrichting van

een nieuwe wereldwijde orde van vrede moesten christenen met één stem spreken. Aldus ontdekten zij opnieuw het grote belang van het verlangen van Jezus aan de vooravond van zijn dood: “Dat allen één mogen zijn” (Joh 17,21).

Jo Willebrands was niet de enige – of de eerste – die nog vóór het Tweede Vaticaans Concilie eenheid en verzoening bevorderde, in een tijd dat oecumene in de katholieke Kerk nog steeds een moeilijke, netelige kwestie was. Vóór hem en samen met hem waren er velen in Frankrijk, Duitsland, België, Nederland en de Verenigde Staten die deelden in dezelfde zorg. Reeds in 1949 noemde paus Pius XII de oecumenische beweging een impuls van de heilige Geest – een gedachte die later door het Tweede Vaticaans Concilie werd uitgediept en verder ontwikkeld. Het sprak van de “inspirerende genade van de heilige Geest” (UR 1,4).

Hoe het ook zij, het was Jo Willebrands die via de ‘Katholieke Conferentie voor Oecumenische Vragen’ samen met Frans Thijssen contacten legde en een netwerk opbouwde, waarbij hij door heel Europa reisde en belangrijke namen bijeenbracht in het theologische veld. Hij had contacten met de toenmalige pater Augustin Bea en met de eerste Algemeen Secretaris van de Wereldraad van Kerken (WRK), Willem Visser ‘t Hooft, met wie al spoedig een echte vriendschap ontstond. Reeds vóór het concilie had de ‘Katholieke Conferentie voor Oecumenische Vragen’ actief deelgenomen aan het werk van de WRK; en volgens Visser ‘t Hooft had deze bijdrage verrijkende consequenties voor de oecumenische beweging.

Aldus slaagde Willebrands erin een netwerk te creëren dat erg nuttig bleek te

zijn toen paus Johannes XXIII in 1960 het Secretariaat voor de Eenheid van de Christenen installeerde. Johannes XXIII bleek in staat de tekenen des tijds te herkennen – men zou zelfs kunnen zeggen: de tekenen van de heilige Geest van die tijd. Hij was het die besloot dat het thema van het concilie, dat op 25 januari 1959 werd aangekondigd, de eenheid van alle christenen zou zijn. Hij was het ook die, de suggestie volgend van aartsbisschop Lorenz Jäger van Paderborn, in 1960 het Secretariaat voor de Eenheid van de Christenen in het leven riep en op die wijze in de katholieke Kerk een institutioneel instrument schiep voor de oecumenische beweging op het niveau van de universele Kerk.

Als eerste secretaris hielp Willebrands het pas opgerichte Secretariaat vorm te geven. Het werd aanvankelijk voorgezeten door kardinaal Augustin Bea en daarna door Willebrands zelf, vanaf 1969 tot aan zijn afscheid. Hij beschikte over de gave om de juiste medewerkers te vinden en te inspireren. Om er enkele te noemen herinner ik aan Jerome Hamer, Charles Moeller, Pierre Duprey, die 36 jaar lang, van 1963 tot 1999, werkzaam waren voor het Secretariaat – de latere Raad – voor de Bevordering van de Eenheid der Christenen. Medewerkers in bredere zin waren Yves Congar, Gustave Thils, Balthasar Fisher, Karl Rahner, Johannes Feier, Jean Corbon, Emmanuel Lanne, Raymond Brown, en anderen. Van de vrouwelijke medewerkers moeten we noemen Corinna De Martini en Josette Kersters. Wij zijn bijzonder dankbaar voor alle mannen en vrouwen die in die vroege jaren present waren.

Geregeld vonden er tijdens het Tweede Vaticaans Concilie onder voorzitterschap van toenmalig bisschop Willebrands discussies plaats met de oecumenische

waarnemers. Ze werden gehouden in de Foyer Unitas in de buurt van Piazza Navona. Deze waarnemers waren in staat tot het spelen van een actieve rol, die uiterst vruchtbaar bleek voor het concilie zelf en voor de uitkomsten ervan. De reikwijdte en de hoeveelheid werk die werd verricht is verbazingwekkend. Dat betreft niet alleen het decreet over de oecumene 'Unitatis redintegratio', maar ook de Dogmatische Constitutie over de Goddelijke Openbaring, de Verklaring over het Jodendom en de Vrijheid van Godsdienst. Deze drie documenten vormden de aanleiding tot heftige debatten en konden vanwege de felle oppositie pas gedurende de laatste zitting van het concilie worden goedgekeurd. Willebrands was altijd in staat om de juist balans te vinden tussen zijn eigen oecumenische visie en wat nodig was om een bredere overeenstemming binnen het concilie te bereiken. Hij beschikte over de beide kardinale deugden van voorzichtigheid en sterkte.

In deze conferentie wil ik het alleen hebben over het decreet over de oecumene, 'Unitatis redintegratio'. De goedkeuring daarvan door een overweldigende meerderheid met slechts elf tegenstemmers op 21 november 1964 was het resultaat van de beslissende rol die kardinaal Bea daarbij had gespeeld, alsook van het door bisschop Jo Willebrands verrichte werk.

Na de negatieve benadering in de encycliek 'Mortalium animos' van paus Pius XI in 1928 en het 'Monitum' van het toenmalige Heilig Officie, presenteerde dit decreet een nieuwe koers en betekende een ware doorbraak voor de Kerk, iets wat soms al te gemakkelijk als iets vanzelfsprekends wordt beschouwd. Het decreet sprak over de andere christenen niet in termen van anathema, van veroordeling,

maar in termen van dialoog. Dialoog was en is niet bedoeld als poging een zwak diplomatiek compromis te bereiken. 'Unitatis redintegratio' stelt terecht dat dialoog bekering vereist, vernieuwing en hervorming. Dialoog is niet een simpele uitwisseling van standpunten, maar een uitwisseling van gaven, zoals paus Johannes Paulus II benadrukte. Dialoog is daarom een diepgaand proces, zowel op geestelijk als kerkelijk niveau. Gezien vanuit deze geest betekent dit decreet over de oecumene het einde van de contra-reformatie en het begin van een nieuw tijdperk in de relaties met de gescheiden Kerken en kerkelijke gemeenschappen, een tijdperk dat reeds vele positieve vruchten heeft opgeleverd, maar dat ook voortdurend vernieuwing vereist, ook nu, 45 jaar van de proclamatie van 'Unitatis redintegratio'.

De theologische basisgedachten van het decreet over de oecumene zijn te vinden in de dogmatische constitutie over de Kerk, 'Lumen gentium', met name in de paragrafen 8 en 15, die op dezelfde dag werd goedgekeurd. 'Unitatis redintegratio' was zodoende niet alleen gebaseerd op 'Lumen gentium', maar betekende een verdere ontwikkeling en een concrete invulling van de inhoud ervan. Toen paus Paulus VI het decreet over de oecumene proclameerde, legde hij uit dat het een verheldering was van en een aanvulling op de dogmatische constitutie. Deze woorden zou ieder zich moeten herinneren die twijfelt aan het bindend karakter van de theologische uitspraken van 'Unitatis redintegratio'. Dit decreet was een keerpunt voor de mentaliteit van toen, die sinds de reformatie gemeengoed was geweest. Het was echter niet bedoeld als een breekpunt met de bredere traditie van de Kerk. In tegendeel, het was gebaseerd op de erkenning van de

gemeenschappelijke doop (unum baptisma), die alle christenen verbindt in een diepe, zij het ook niet volmaakte, gemeenschap met Jezus Christus en de Kerk.

Wanneer wij heden nadenken over de discussies en debatten van die tijd, ervaren wij het momentum en de magische betovering van een nieuw begin. Het was een charismatische doorbraak die vergezeld ging van grote hoop. Je ondergaat de verwondering van de seculiere wereld en van de andere christenen ten aanzien van hetgeen de heilige Geest voor hun ogen deed gebeuren, op het moment dat een Kerk, die in vele van haar stellingnames als zo onverzettelijk werd beschouwd, plotseling laat zien dat ze fris is en vol leven. En je voelt de vreugde bij de katholieken, die andere christenen als hun broers en zusters hadden herontdekt.

Het moge duidelijk zijn dat deze doorbraak niet van de ene dag op de andere tot stand kwam. De weg daartoe was geplaveid door de gebedsbeweging die onafhankelijk in verschillende werldden en kerken was begonnen in de 18e eeuw en die uitmondde in de Wereldgebedsdag voor de Eenheid van de Christenen, nog ten tijde van paus Leo XIII. Deze doorbraak was mede voorbereid door belangrijke theologen zoals Johann Adam Möller en John Henry Newman, die nu worden gezien als ware oecumenische pioniers. Van bijzonder groot belang voor het Tweede Vaticaans Concilie waren ook de gebeurtenissen die plaats hadden gevonden buiten de katholieke wereld na de *Conference on Mission* die in 1910 in Edinburgh werd gehouden en de oprichting van de Wereldraad van Kerken in 1948. Deze stuwkracht van de heilige Geest door het gebed van velen en de

reflectie van individuele theologen werd in de katholieke Kerk uiteindelijk duidelijk en kreeg daar vaste vorm. Mensen zoals Jo Willebrands waren zo ontvankelijk en vooruitziend dat zij de roep van de heilige Geest hoorden en diens moedige instrumenten werden.

Een van de eerste vruchten van Willebrands' inspanningen was dat hij de mogelijkheid kreeg om in het openbaar de 'Gemeenschappelijke Verklaring' van paus Paulus VI en de oecumenische patriarch Athenagoras te presenteren aan de vooravond van de officiële afsluiting van het concilie op 7 december 1965. Na het voorlezen van deze verklaring volgde een lange ovatie. De Gemeenschappelijke Verklaring hield een uiting van spijt in vanwege de wederzijdse excommunicaties van 1054, die uit de herinnering van de Kerk moesten worden uitgewist, en de belofte om de volle gemeenschap tussen de twee Kerken te bevorderen. Het is de moeite waard een andere belangrijke gebeurtenis in herinnering te roepen die reeds had plaatsgevonden op 4 december van hetzelfde jaar, een gebeurtenis die vandaag bijna gewoon kan lijken, maar die nog maar enkele jaren daarvoor als onvoorstelbaar had gegolden. Voor de eerste keer ging paus Paulus VI in de Sint-Paulus buiten de Muren voor in een oecumenische viering.

Na het concilie was het Willebrands' taak het gedachtegoed van het concilie om te zetten in werkelijkheid. Opnieuw staan we verwonderd bij het zien van hoeveel er in amper 25 jaar zou worden bereikt. De Gemeenschappelijke Werkgroep met de Wereldraad van Kerken was tijdens het concilie al tot stand gekomen. Met een reeks van dialogen met de christelijke wereldgemeenschappen werd hierna

begonnen, allereerst met de kerken van de hervormde traditie van de 16e eeuw, met name de lutheranen en methodisten in 1967, met de anglicanen en gereformeerden in 1970, en later nog met de klassieke pentecostalen in 1972, met de evangelicalen en Discipels of Christ in 1977, en met de baptisten in 1984.

De contacten met de orthodoxe Kerken ontwikkelden zich aanvankelijk via een reeks van bezoeken aan Constantinopel, Griekenland, Roemenië en Rusland en leidden tot de start van de officiële dialoog op Patmos en in Rhodos in 1980, met Willebrands als medevoorzitter van katholieke zijde. Belangrijke contacten werden ook gelegd met de oosters-orthodoxe Kerken, met patriarch/paus Shenouda van de koptische Kerk, met Katholikos Karekin II van de Armeense Kerk, en met patriarch Ignatius Zakka II van de Syrisch-orthodoxe Kerk. Dankzij het werk van 'Pro-Oriente', het instituut dat door kardinaal Franz König in Wenen werd opgericht, leidden deze contacten tot de Christologische Verklaringen, waarmee een 1500 jaar oud probleem werd opgelost dat aan de basis lag van de kerkscheiding. Tenslotte moet de katholieke deelname genoemd worden aan de commissie 'Faith and Order', waarvan het belangrijkste document de Lima-verklaring is over 'Doop, Eucharistie en Ambt' (1982).

Jo Willebrands was niet alleen de organisator en moderator van deze initiatieven. Hij voorzag ze alle van zijn persoonlijk stempel. Ons symposium hier heeft zijn onschatbare bijdrage en inzet al in het licht gesteld. Daarom wil ik hier slecht kort twee punten noemen.

Mijn eerste overweging: God werkt door mensen, ook op het gebied van de oecu-

mene. De persoonlijkheid van Jo Willebrands was vooral in die eerste fase van cruciaal belang. Hij beschikte over vele kwaliteiten: een goede antenne en onderscheidingsvermogen bij het beoordelen van mensen en situaties; een groot vermogen tot communicatie; de gave om echte vriendschappen te onderhouden. Dit alles is fundamenteel voor de oecumenische dialoog, omdat dialoog immers inhoudt dat wantrouwen wordt overwonnen en vertrouwen wordt opgebouwd; het betekent ook vriendschappen opbouwen. Al eerder heb ik Jo Willebrands' eigenschappen van voorzichtigheid en moed genoemd, en met name zijn gave om situaties op een invoelende manier te evalueren. In Willebrands vinden we ook de juiste balans tussen loyaliteit en flexibiliteit, tussen gepassioneerd enthousiasme voor eenheid en een geduld dat niet tracht zaken te forceren, maar ze te laten groeien en rijpen. En niet op de laatste plaats: Jo Willebrands had een bijzonder fijnzinnig gevoel voor humor. Humor is vaak de enig weg om kortzichtigheid en domheid tegemoet te treden. Humor is een vorm van boven de dingen te staan en vindt zijn basis uiteindelijk in gebed. Uiteindelijk gaat het niet om 'mijn' Kerk, 'mijn' oecumene, maar om de Kerk van Christus en om de oecumene zoals die is gewild door God, die waarschijnlijk met wat ironie zal glimlachen over onze kleimenselijke manier van handelen.

Ik wil hier een tweede punt aan toevoegen. Kardinaal Willebrands baseerde zijn oecumenisch werk ook op theologische reflectie. In april 1990, enkele maanden nadat hij de Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid der Christenen had verlaten, hield hij in Toronto een toespraak met de titel: "De plaats van de theologie in de oecumenische beweging, haar bijdrage en

haar beperkingen". Hij zei: "De meeste grote architecten van de oecumene waren theologen". Willebrands' fundamentele opvattingen omvatten onder meer: de interessante opvattingen over de verschillende *typoi* van de Kerk, *communio* als het belangrijkste en centrale idee van de oecumenische beweging, het belang van het receptieproces voor de Kerk en voor de oecumene, de correcte interpretatie van de uitdrukking 'subsistit in', dat *in nuce* het hele oecumenische probleem omvat, en tenslotte het fundamenteel belang van een spirituele oecumene. Al deze kwesties hebben nog steeds een grote impact op ons werk van vandaag en zullen het ook in de toekomst kenmerken.

We kunnen zeggen dat kardinaal Willebrands ons een belangrijke erfenis heeft nagelaten. En hij heeft ons ook voor taken gesteld die met hernieuwde energie moeten worden uitgevoerd. We danken God dat Hij ons op een beslissend moment in de geschiedenis van onze Kerk de theoloog, bisschop en kardinaal Jo Willebrands heeft geschonken, met al zijn persoonlijke en spirituele gaven. Daarvoor zullen wij altijd uiterst dankbaar blijven.

II. De veranderingen van de laatste twintig jaar

Het noemen van de atmosfeer en de resultaten van het werk dat in die gouden jaren van het Secretariaat voor de Eenheid der Christenen werd verricht, is voldoende om onmiddellijk vast te kunnen stellen hoezeer de wereld, alsook de situatie in de Kerk en de oecumene diepgaand is veranderd sinds de dag – in 1989 – waarop de tachtig jaar oude kardinaal Willebrands zijn post als voorzitter van de Raad voor de Christelijke Eenheid verliet en zich

terugtrok in een welverdiend emeritaat. 1989 is het jaar waarop de Berlijnse Muur viel en de scheiding van de wereld in twee blokken werd opgeheven. Ook in de oecumene deed zich een nieuwe situatie voor: er bestond de verwachting van een grote hoop, een hoop die helaas nog niet in vervulling is gegaan.

1989 markeert het jaar van de vrijheid voor de Kerken van Oost-Europa na een lange periode (van 40 tot zelfs 70 jaar) van zware onderdrukking en vervolging. Men zou kunnen denken dat dit de dialoog vergemakkelijkt heeft. Maar zo liepen de zaken niet. De pas herwonnen vrijheid in het Oosten betekende ook vrijheid voor de katholieke Kerken daar. Ze hadden zwaar te lijden gehad onder het communistisch regime en konden nu uit de illegaliteit tevoorschijn komen en weer opnieuw hun officiële plaats innemen. Aan orthodoxe zijde leidde dit evenwel tot het herleven van oude, diepgewortelde angsten en vooroordelen met betrekking tot proselitisme en uniatisme, een vorm van kerkelijke herenigingspolitiek.

Tijdens de eerste sessie van de Gemeenschappelijke Commissie, die plaatsvond in Freising na de val van de Berlijnse Muur, kreeg de nieuwe voorzitter van de Raad voor de Christelijke Eenheid, kardinaal Edward I. Cassidy, een moeilijke 'vuurdoop'. In Balamand in 1993 was het mogelijk een praktische oplossing te vinden voor het probleem van het zogenaamde uniatisme. Er bestond onder de orthodoxen echter geen eenstemmigheid. Toen de Commissie in 2000 opnieuw trachtte deze netelige kwestie te bespreken, leidde dit tot een fiasco en een *de facto* mislukking van de dialoog. Het jubileum van het jaar 2000, dat volgens de verlangens van paus Johannes Paulus II

positieve ontwikkelingen met name in de relatie met de Oosterse Kerken had moeten laten zien, werd daarentegen gekenmerkt door crisis en verdeeldheid in de oecumenische relaties.

Een nieuwe start was alleen maar mogelijk na vele geduldige discussies. Er kwamen ontmoetingen tot stand in Belgrado in 2006 en Ravenna in 2007, mede vanwege de sterke ondersteuning van de oecumenische patriarch. Aan orthodoxe zijde speelde metropoliet Zizioulas een cruciale rol. Het is interessant op te merken dat kardinaal Willebrands al eerder het belang had benadrukt van de befaamde canon 34 van de Apostolische Constitutie, dezelfde canon die fundamenteel werd voor de discussies in Ravenna. Deze canon bleek het beste middel te zijn om vooruitgang te boeken inzake de kwestie van de nauwe relatie tussen primaatschap en synodaliteit. Ik hoop dat wij in staat zullen zijn verdere vooruitgang te boeken tijdens de zitting die zal plaatsvinden in Cyprus in de komende oktobermaand, naar wij hopen met de deelname – deze keer weer – van de delegatie van de Russisch-orthodoxe Kerk.

Eveneens was het mogelijk in 2003 de dialoog met de Oriëntaals-orthodoxe Kerken weer op te nemen. Deze dialoog was na de bemoedigende beginfase van de jaren 80 en 90 tot stilstand gekomen. Voor wat onze ecclesiologie betreft was het voor mij persoonlijk bijna een wonder dat we in staat waren om in een gemeenschappelijke document vast te stellen dat we ondanks 1500 jaren van scheiding de gemeenschappelijke apostolische structuur hadden bewaard.

Ondanks deze vooruitgang is de huidige situatie evenwel zeer afwijkend van de

beginfase van de dialoog, waarvoor kardinaal Willebrands verantwoordelijk was. Het enthousiasme van het begin is verdwenen en de sfeer is wat nuchterder geworden. Ook al twijfelen we niet aan de kracht van de heilige Geest, toch is het realistisch te verwachten dat de weg vooruit nog lang zal zijn. Het zal in de Oriëntaalse Kerken wat tijd vergen om verschillende hardnekkige vooroordelen te overwinnen en de oecumenische resultaten breder ingang te doen vinden. Bovendien zijn bekering, vernieuwing en hervorming bij alle gesprekspartners nodig. In deze context zouden niet alleen de Oriëntaalse Kerken hun best moeten doen. Wat betreft de kwestie van primaatschap en synodaliteit zou ook de katholieke Kerk verder moeten nadenken en in meer concrete termen de vorm moeten definiëren van de volledige gemeenschap met het Petrusambt, maar dan zodanig dat deze niet leidt tot een opgaan in elkaar of tot een fusie (Enc. *Slavorum apostoli*, 1985, 27).

De dialogen met de kerken van de reformatie ondergingen eveneens de invloed van de veranderingen na 1989. God zij dank werden zij nooit onderbroken. In 1999 mochten wij in onze bilaterale dialogen een niet eerder vertoond succes beleven met de ondertekening van de Gemeenschappelijke Verklaring over de Rechtvaardigingsleer samen met de Lutherse Wereldfederatie. Dit was een echte mijlpaal. Ook de Methodistische Wereldalliantie voegde zich in 2005 in Seoul bij deze Verklaring. Dit succes maakt eveneens deel uit van de nalatenschap van kardinaal Willebrands.

Hoe het ook zij, het jubileum van het jaar 2000 markeerde paradoxaal genoeg ook een moeilijke tijd voor de relaties met de

kerken van de reformatie. In dat jaar publiceerde de Congregatie voor de Geloofsleer teksten, waaronder de bekende declaratie 'Dominus Iesus', die een interpretatie bood van het '*subsistit in*' zoals aanwezig in 'Lumen gentium' 8 en 'Unitatis reintegratio' 4. Reeds de hoofdauteur van 'Lumen gentium', de Belgische theoloog Gérald Philips, had opgeworpen dat dit '*subsistit in*' het gehele oecumenische probleem *in nuce* bevatte en dat daarover in de toekomst nog veel inkt zou vloeien.

Ongetwijfeld geeft de declaratie 'Dominus Iesus' een correcte verklaring van de katholieke leer en ecclesiologie, want feitelijk bedoelen de verschillende gesprekspartners dikwijls verschillende zaken wanneer zij over de Kerk spreken. Maar ongelukkigerwijze was de correcte inhoud van 'Dominus Iesus' oecumenisch gezien minder invoelend geformuleerd. Dit leidde tot spanningen die ook vandaag nog aanwezig zijn en die de onderlinge relaties hebben doen verkoelen. Velen vragen zich af of de bilaterale dialogen in een crisis verkeren of misschien zelfs zijn doodgelopen.

Er zijn ook van de kant van de protestanten ontwikkelingen geweest die de dialogen er niet eenvoudiger op hebben gemaakt. De postmoderne mentaliteit, die zich met name in West-Europa na 1989 zo snel heeft verspreid en die vaak gekenmerkt wordt door verschijnselen als relativisme en pluralisme, had ook een merkbare invloed op de oecumene. De kerken in de traditie van de reformatie zijn in veel gevallen pluralistischer geworden. Deze tendens betreft de kerkelijke leer en het ambt en in toenemende mate ook ethische kwesties. Zoals we met spijt moeten constateren kan dit in de anglicaanse gemeenschap en in sommige lutherse kerken

gemakkelijk leiden tot innerlijke verdeeldheid. Dat is ook de reden waarom we heden ten dage aan de ene kant geconfronteerd worden met steeds meer splintergroepen en aan andere kant met confessionele allianties, de zogenaamde Verenigde Kerken, waarin de confessionele identiteit van elke lidkerk niet meer zo duidelijk is. Het gevolg is dat we vaak te maken hebben met dialogopartners van wie de confessionele identiteit niet makkelijk herkenbaar is.

Dit zijn dus tegenbewegingen en nieuwe ontwikkelingen. De evangelicalen zijn wereldwijd gegroeid, evenals de charismatische en pentecostale bewegingen, samen met de zogenaamde onafhankelijke kerken. Vaak wordt dit de 'derde golf' genoemd in de geschiedenis van het christendom, na de Kerken van het eerste millennium en de kerkelijke gemeenschappen die vanuit de reformatie van de 16de eeuw zijn ontstaan. Deze derde golf vertoont nog geen duidelijke contouren, en het gebrek aan een heldere zelfdefinitie betekent voor ons een nieuwe en moeilijke uitdaging. De grote, enthousiaste en gemeenschappelijke visie van het verleden is nu afwezig. Ook de Wereldraad van Kerken heeft onder dit gebrek te lijden.

De publieke opinie is begonnen te spreken van een stagneren van de oecumene of van een oecumenische winter. Mensen voelen zich ontmoedigd, vermoeid en gedesillusioniseerd, en zelfs sceptisch tegenover de zogenoemde 'oecumene van de consensus'; enkelen willen zelfs het einde ervan afkondigen. Sommigen maken het verwijt dat ze identiteiten heeft doen verwagen. Als reactie daarop gaan protestanten vaak over tot een 'oecumene van het profiel' of een 'oecumene van het verschil'. Anderen beschouwen de theolo-

gische oecumene als irrelevant, omdat ze gericht is op kwesties die oninteressant lijken voor de zogenoemde basis. Kardinaal Willebrands was vooruitziend genoeg om een zekere ontuchtering te kunnen voorspellen na het aanvankelijke enthousiasme. Hij waar-schuwde voor de veronderstelling dat de eenheid van de christenen binnen een paar jaar te bereiken zou zijn. Zulke verwachtingen zouden onvermijdelijk tot teleurstelling leiden.

In deze moeilijke situatie kan de katholieke Kerk niet gewoon stil blijven staan en wachten. Zij heeft haar bijzondere verantwoordelijkheid. Haar unieke oecumenische verantwoordelijkheid komt paradoxaal genoeg voort uit het Petrusambt, dat vaak gezien wordt als het belangrijkste obstakel voor de eenheid, maar dat zichzelf verstaat als dienst aan de eenheid. Het is juist in deze situatie dat de Kerk van Rome haar verantwoordelijkheid moet nemen als de “zetel die voorgaat in de liefde” (Ignatius van Antiochië). Laat ons de focus daarom richten op de volgende vragen: Wat is onze visie op de toekomst van de oecumene? Wat is onze taak aan het begin van deze nieuwe eeuw, van dit nieuwe millennium? Hoe kunnen wij de erfenis van het Tweede Vaticaans Concilie en die van kardinaal Willebrands het beste ten nutte maken, vandaag en morgen?

III. De toekomst van de oecumene

Het is duidelijk dat ik geen profeet ben en een dergelijke rol ook niet kan spelen, wanneer ik de weg vooruit van de oecumene probeer te onderscheiden. De heilige Geest heeft zijn eigen plannen en zal ons altijd weer verrassen. Maar één ding is zeker: de heilige Geest is loyaal.

Hij heeft de impuls gegeven, en wij kunnen er zeker van zijn dat hij zal voltooiën wat hij is begonnen. Nadenken over de toekomst van de oecumene in onze huidige situatie, die sinds enige tijd aanzienlijk is veranderd en nog steeds snel verandert, betekent daarom niet de oecumene in een compleet nieuwe vorm te gieten. Oecumene is gebaseerd op de taak die ons door Jezus zelf werd toevertrouwd. Haar wortels liggen in het mandaat van het Tweede Vaticaans Concilie, dat de eenheid van alle christenen als een van haar prioriteiten beschouwde. Zoals paus Johannes Paulus II terecht stelde en paus Benedictus XVI met andere woorden herhaalde: oecumene is een onomkeerbaar proces. Oecumene heeft een toekomst, niet omdat wij dat willen, maar omdat Jezus Christus dat wil en omdat zijn Geest ons helpt bij onze inzet.

Oecumene in waarheid en liefde is niet alleen maar een optie waarvoor de Kerk al dan niet kan kiezen; ze is onze heilige plicht. Evenmin is de oecumene een aanhangsel van onze gewone pastorale taken of een ‘luxe-artikel’ in onze pastorale activiteiten: ze is het perspectief bij uitstek van het gehele leven van de Kerk. De katholieke uitgangspunten voor de oecumene, zoals die door het concilie tot uitdrukking werden gebracht, gelden dus ook voor de toekomst. Het decreet ‘Unitatis red-integratio’ blijft de magna charta op onze oecumenische reis naar de toekomst. De nalatenschap van kardinaal Willebrands zal daarbij een waardevolle gids zijn.

Er zijn evenwel ook nieuwe aspecten. Op de eerste plaats wil ik een fundamenteel theologisch aspect noemen. Met zijn eerste encycliek ‘Deus caritas est’ (2005) heeft paus Benedictus XVI zijn blik op een diepere manier en binnen een bredere

theologische context gericht op de theologische fundamenteën van de oecumene. Zijn encycliek spreekt niet met zoveel woorden over oecumene. Maar in zijn boodschap aan het einde van de Gebedsweek voor de Eenheid van de Christenen in januari 2006 onderstreepte de paus dat zijn schrijven ook in oecumenisch opzicht belangrijk is. Hij voegde eraan toe dat liefde de ware motor is van de oecumene. Liefde is gebaseerd op de zelfopenbaring en zelfmededeling van God in Jezus Christus. Het is de fundamentele taak van de Kerk deze liefde aan de wereld door te geven en mee te delen.

Dit is een pleidooi voor zowel oecumene als missie. Oecumene is de tweelingbroer van missie. Sinds de Zendingconferentie van 1910 in Edinburgh, waarvan we komend jaar de honderdste verjaardag zullen vieren, weten we dat de scheidingen tussen christenen de grootste hindernis vormen voor de zending van de Kerk in de wereld. Daarom is oecumene ook vanuit het oogpunt van missionering en nieuwe evangelisatie bijzonder urgent en bestaat er daaraan in het oude Europa een grote behoefte.

Wanneer we er de nadruk op leggen dat oecumene gebaseerd is op liefde, laat tevens duidelijk zien dat oecumene niet bestaat uit een politiek programma of een diplomatiek kerkelijk compromis dat bestaat uit de kleinste gemene deler. Oecumenische dialoog in waarheid is – zoals paus Johannes Paulus II ons leerde – niet alleen een uitwisseling van ideeën, maar van gaven. Als uitdrukking van zichzelf gevende liefde is oecumene nauw verbonden met wederzijds respect en achting, vriendschap en broederlijkheid, ontmoeting en samenwerking. Oecumenische dialoog is daarom een vorm van getuigenis. Getuigen handelen en spreken niet

alleen met hun mond, maar met hun gehele bestaan. In tegenstelling tot proselitisme wil de oecumene niet overtuigen of tot iets dwingen. Ze is alleen gebaseerd op de waarheid en de betrouwbaarheid van haar getuige.

Liefde verlangt naar eenheid met anderen en respecteert hen in hun anderszijn. Dit is ook de reden waarom het uiteindelijke doel van de oecumene alleen de volle gemeenschap kan zijn in geloof, sacramenten, apostolisch ambt en zending. In deze zin zal oecumene ook in de toekomst een oecumene van consensus zijn. Tegelijk schept de liefde ook ruimte voor de legitieme verschillen en voor het charisma van de andere kerken. In deze context is kardinaal Willebrands' opvatting van de verschillende kerktypen binnen de ene Kerk nog steeds actueel.

Laat ons nu een meer concrete vraag stellen: hoe kunnen wij op deze theologisch verdiepte basis een enigszins merkbare vooruitgang boeken? We moeten nuchter zijn en erkennen dat een corporatieve eenheid met andere kerken op dit moment niet in zicht is. De zaken ontwikkelen zich echter wel in een andere positieve richting. Spirituele oecumene heeft steeds meer belang gekregen. Zij vormt het echte hart van de oecumene (UR 8) en als zodanig is zij bezig in alle delen van de oecumenische wereld steeds meer ingang te vinden. Zij veronderstelt een vernieuwing van mentaliteit, een innerlijke bekering en de bereidheid tot hervorming. Het gebed voor de christelijke eenheid is het hart van deze spirituele oecumene. In dit verband hebben we herontdekt wat de Franse priester Paul Couturier (1881-1953) ons leerde. Volgens hem betekent oecumene getuigenis geven van Jezus' gebed om eenheid, Hem daarin

te vergezellen, dit gebed met Hem en in Hem tot het onze te maken. Paul Couturier sprak van een onzichtbaar klooster, namelijk een wereldwijde gemeenschap waarin alle individuen met elkaar verbonden zijn door Jezus' gebed dat allen één mogen zijn.

Deze onzichtbare gemeenschap is onze dagen aan het groeien en wordt op verschillende plaatsen meer en meer zichtbaar. Religieuze gemeenschappen en spirituele bewegingen die tot verschillende kerken behoren, komen regelmatig bijeen, wisselen geestelijke ervaringen uit en bidden voor elkaar. Onder de titel 'Samen voor Europa' kwamen zij tweemaal bijeen in Stuttgart voor een belangrijk internationaal congres. Hun werk vindt voortgang op het niveau van regionale en nationale samenwerking. Wat bijeen hoort, groeit samen verder. Dit betekent voor mij de grootste hoop in de oecumene.

Het is nog af te wachten of dit fenomeen in de nabije of verdere toekomst kan resulteren in een corporatieve eenheid, namelijk een eenheid waarin de legitieme confessionele diversiteit wordt bewaard, met groepen die ons nabij staan. Dit alles moeten we overlaten aan de handen van de Voorzienigheid. Gezegd moet worden dat deze vorm van eenheid niet het soort eenheid is zoals die werd opgevat in de eerste fase na het concilie, en dat dit nieuwe spanningen met zich mee kan brengen bij onze oecumenische partners. Daarom moeten we de zaken niet in deze richting forceren, maar we kunnen onze deuren ook niet sluiten, wanneer anderen aankloppen. We moeten vertrouwen hebben in de leiding van de heilige Geest, die zal beslissen, wanneer, hoe en waar Hij deze of een andere vorm van eenheid in vervulling zal doen gaan.

Laat me nu een derde punt aansnijden. Wanneer we zorgvuldiger nadenken over de tot nu toe behaalde resultaten, wordt het duidelijk dat er geen reden is om bij de pakken neer te zitten. Onze oecumene van consensus, die recentelijk zo vaak werd bekritiseerd, heeft in de laatste tientallen jaren veel meer weten te bereiken dan we veertig jaar geleden ooit hadden kunnen denken. Ik denk hier aan de situatie van goede wil, samenwerking, gemeenschappelijk getuigenis en vaak ook de vriendschap die we met elkaar konden opbouwen. Er zijn over en weer geestelijke liederen en liturgische vormen en symbolen overgenomen die behoren tot andere kerken. En we hebben veel van elkaar geleerd, ook in termen van bijbelexegese, en de lijnen daarvan lopen niet langer langs de confessionele grenzen maar er overheen. God zij dank is ons een nieuwe situatie gegeven.

Ook hetgeen er op theologisch gebied is bereikt is veel meer dan wordt gedacht. Na twee jaar werken heeft de Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Christelijke Eenheid in het zogenoemde Harvestproject de resultaten kunnen samenvatten van veertig jaar bilaterale dialogen met de kerken die behoren tot de klassieke traditie van de reformatie (anglicanen, lutheranen, hervormden en methodisten). We hebben alles in vier hoofdstukken geordend: Jezus Christus en de Drie-eenheid; verlossing, rechtvaardiging en heiliging; en de twee belangrijkste sacramenten, de doop en de eucharistie. In ieder deel van deze "Oogst van de vruchten", zoals de titel van het te publiceren boek zal luiden, is veel meer bereikt dan ik me in mijn meest optimistische verwachtingen had kunnen voorstellen. Heel duidelijk hebben we ook de onderwerpen gepresenteerd die nog open staan. Er zijn fundamentele kwesties

in de hermeneutiek, antropologie, ecclesiologie en de sacramentele theologie die nog moeten worden opgelost. Maar wanneer een probleem helder wordt omschreven is het al half opgelost.

We begonnen aan dit project met twee duidelijke intenties: we zijn van mening dat de tijd rijp is om de receptie van de resultaten van onze dialogen te vergemakkelijken. Een nieuwe generatie van oecumenici komt eraan met nieuwe, frisse ideeën, die echter niet weet, en niet kan weten, wat er allemaal al is bereikt en welke open kwesties we aan hen moeten toevertrouwen. We wilden ook een proces van receptie starten in onze kerken, om ervoor te zorgen dat de vruchten van veertig jaar niet ergens zouden verstoffen op de boekenplanken, maar een levende werkelijkheid worden in het lichaam van onze kerken. Wanneer dit document binnen enkele weken zal worden gepubliceerd, hopen we dat het inspiratie en bemoediging zal bieden om verdere vooruitgang te bewerken op onze oecumenische reis, die tot nu toe zo rijk aan vruchten is geweest.

Na publicatie van het Harvestproject en op basis daarvan zijn we van plan om in de eerste maanden van 2010 een overleg te starten in de vorm van een symposium. Samen met onze oecumenische gesprekspartners willen we spreken over de resultaten en besluiten welke weg we zullen gaan. Daarna zal er een reeks oecumenische gebeurtenissen plaatsvinden, zoals de 50e verjaardag van de Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Christelijke Eenheid, de 10e verjaardag van de Gemeenschappelijke Verklaring over de Rechtvaardigingsleer, de 100ste verjaardag van de Conferentie van Edinburgh, de Oecumenische Kirchentag in München, de

plenaire zitting van de Lutherse Wereldfederatie in Stuttgart, de lopende Luther Decade die zal duren tot 2017. Daarom zal het jaar 2010 een geheel oecumenisch jaar zijn. Dit toont aan dat oecumene geen voorbije zaak is, maar bezig is met een nieuw begin.

Dat is de reden waarom wij de stappen moeten ondernemen die hier en nu mogelijk zijn, met hetzelfde vertrouwen en hetzelfde evenwicht tussen moed en realiteitszin die kardinaal Willebrands zo succesvol maakten in de eerste fase van de oecumenische dialoog. We kunnen deze stappen zetten in vertrouwen op de heilige Geest en op het gebed van zovele christenen van alle kerken over de hele wereld. Zij zijn de ware spelers in de oecumenische beweging en onze belangrijkste medewerkers. Ons is verzekerd dat wanneer wij bidden in Jezus' naam onze gebeden worden verhoord (Joh 14,13). En welk gebed in Jezus' naam kan beter verhoord worden dan het gebed van Jezus zelf, namelijk dat allen één mogen zijn (Joh 17,21)?

Het gebed van velen en de belofte van Jezus zelf kan ons moed en vertrouwen geven bij het uitvoeren van ons werk dat we als zijn instrumenten op ons nemen. Een ding is zeker: oecumene zal één van de bouwterreinen zijn voor de toekomst van de Kerk. Kardinaal Willebrands heeft ons laten zien dat het de moeite waard is geweest zichzelf vol in te zetten voor de oecumene. Zijn nalatenschap roept ons op om hetzelfde in de toekomst ook te doen.

Vertaling: drs. Leo van den Broek

© Copyright vertaling RK Kerkgenootschap in Nederland